

Pučka medicina

Čaušević, Jasmina

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:390054>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-12-04**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

JASMINA ČAUŠEVIĆ

PUČKA MEDICINA

Završni rad

Pula, 2019.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Fakultet za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

JASMINA ČAUŠEVIĆ

PUČKA MEDICINA

Završni rad

JMBAG: 0303063132, redovita studentica

Studijski smjer: Kultura i turizam

Kolegij: Kulturna povijest Hrvatske

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Znanstvena grana: Nacionalna povijest

Mentor: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, rujan 2019.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Jasmina Čaušević, kandidatkinja za prvostupnicu Kulture i turizma izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju bilješke i bibliografija. Izjavljujem da ni jedan dio Završnoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, te ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad na bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, 25. rujna 2019.

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Jasmina Čaušević, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj završni rad pod nazivom „Pučka medicina“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis

U Puli, 25. rujna 2019.

SADRŽAJ

UVOD.....	1
1. PRAKTIČARI NARODNE MEDICINE	2
1. 1. Praktičari s nadnaravnim moćima	3
1. 2. Barbiri.....	6
1. 3. Namještači kostiju	7
1. 4. Rašljari ili radiestezisti	8
1. 5. Kirurzi	8
2. LJEKARUŠE	10
2. 1. Obilježja hrvatskih ljekaruša	11
2. 2. Knjige od likarije	13
2. 3. Velika sinjska ljekaruša	14
2. 4. Libar od likarij	16
2. 5. Šestićeva ljekaruša	18
2. 6. Ostale ljekaruše	19
3. NAČINI LIJEČENJA BOLESTI U NARODNOJ MEDICINI	21
3. 1. Liječenje zaraznih i parazitaranih bolesti	21
3. 2. Liječenje bolesti oka i uha	22
3. 3. Liječenje bolesti dišnog sustava	23
3. 4. Liječenje bolesti probavnog sustava	23
3. 5. Liječenje bolesti kože i potkožnoga tkiva	24
3. 6. Liječenje bolesti mišićno-koštanog sustava i vezivnog tkiva	25
3. 7. Liječenje bolesti sustava mokraćnih i spolnih organa	25
3. 8. Liječenje ozljeda, trovanja i drugih posljedica vanjskih uzroka	26
ZAKLJUČAK.....	28
LITERATURA	30
SAŽETAK.....	33
SUMMARY.....	34

UVOD

Ovaj rad bavi se pučkom medicinom, odnosno narodnom medicinom koja je bila svojstvena seoskom stanovništvu u Hrvatskoj. Cilj je rada predočiti različite načine liječenja bolesti u hrvatskoj prošlosti i prikazati odnos hrvatskog naroda prema zdravlju.

Rad se sastoji od tri poglavlja. U prvom se poglavlju govori o praktičarima narodne medicine. Govori se o tome tko je sve liječio u hrvatskoj prošlosti, koja je bila njihova uloga u društvu i kojim su se sve metodama koristili u liječenju. Opisani su liječnici koji su u svojem radu koristili magiju i religiju, barbiri koji su se bavili puštanjem krvi, namještači kostiju, rašljari koji su se bavili pronalaženjem vode i otkrivali štetna zračenja te kirurzi. U drugom poglavlju govori se o ljekarušama, odnosno zbirkama recepata pučke medicine koje su uglavnom pisali svećenici. Navedena su obilježja hrvatskih ljekaruša te je opisano pet ljekaruša napisanih hrvatskom ćirilicom, a za svaku se navode najčešće korištene biljke, tvari životinjskog podrijetla i tvari mineralnog podrijetla. Također, nabrojane su neke ljekaruše iz 17., 18. i 19. stoljeća. U trećem poglavlju navode se načini liječenja raznih bolesti: zaraznih i parazitarnih, bolesti oka i uha, bolesti dišnog sustava, bolesti probavnog sustava, kožne bolesti, bolesti mišićno-koštanog tkiva, bolesti mokraćnog i spolnog sustava te posljedice vanjskih uzroka poput ozljeda i trovanja. Spominju se liječenja biljem, životinjskim dijelovima te magijskim postupcima. Za pojedine je bolesti naveden i način liječenja karakterističan za određena hrvatska područja.

Nakon cjelokupnog prikaza narodne medicine, nalazi se zaključak cjelokupnog rada, popis korištene literature te sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku.

1. PRAKTIČARI NARODNE MEDICINE

Puk se na narodne liječnike, odnosno praktičare narodne medicine uglavnom oslanjao u slučajevima kada su u njihovim krajevima vladale zdravstvene neprilike kao što su siromaštvo, nepismenost, nedostatak liječnika, teška dostupnost ljekarna (slaba prometna povezanost) i sl.¹ Njihova uloga bila je olakšati bolest i dati joj značenje. Morali su dobro poznavati prirodu i čovjeka, a to znanje nije dolazilo preko noći. Magijski postupci učili bi se napamet, a proučavanje biljaka i načina za njihovu primjenu počelo bi u djetinjstvu i trajalo godinama. Jednom stečena znanja prebacivala su se s jednog naraštaja na drugi i tako usavršavala.² Muškarci su svoja znanja prenosili svojim sinovima ili nećacima, dok su žene, osim svojim kćerima, znanje prenosile i svojim snahama kada kćeri nisu pokazivale interes za učenjem. Razlog tome je bila i činjenica da su snahe ostajale u svekrvinoj kući, dok su kćeri odlazile. Međutim, češći je bio slučaj da su znanja nasljeđivali unuci, s obzirom na to da su se ona prenosila pred smrt poznavatelja narodnog liječenja. Na taj način bi se znanje dugo očuvalo u obitelji i izbjegla konkurencija.³

Seoski se liječnici u prošlosti nisu bavili samo liječenjem pučanstva. Muški liječnici narodne medicine bavili su se obrtom, raznim popravcima, graditeljstvom, sviranjem, klanjem i pripremom mesa te su često u tim aktivnostima bili bolji od ostalih suseljana. Žene su se bavile stočarstvom i poljodjelstvom, pomagale su pri porodu, bile su vješte domaćice, kuhale su za razne svečanosti i organizirale brojne proslave. Starije žene, odnosno one sa najviše znanja i iskustva, smatrale su se najstručnijima za liječenje bolesti. Iako su ih smatrali siromašnima jer nisu imali veliku imovinu, imali su veći ugled od ostalih seljaka. Oni su bili u potpunosti uključeni u svoju zajednicu te su joj bili na raspolaganju.

Ponekad je njihova popularnost i prelazila okvire jedne zajednice te se za njih saznavalo i pisanim putem. U 19. stoljeću su u tisku postojale reklame za razne narodne napitke koji su liječili svaku bolest ili tegobu, a uz njih su se prodavale i

¹ Marko Pećina i Stella Fatović-Ferenčić, *Narodna medicina: izvori i istraživanja*, Zagreb, 2017., str. 7.

² Aida Brenko, *Narodna medicina*, Zagreb, 2001., str. 35.

³ Aida Brenko, *Praktičari narodne medicine*, Zagreb, 2004., str. 320. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=54752 (11. kolovoza 2019.)

knjižice s iskustvima izliječenih ljudi ili preporukama liječnika. Dakle, da bi praktikanti narodne medicine bili priznati, narod je morao imati dokaze za djelotvornost njihova liječenja, a jednom kada su ga dobili, morali su kontinuirano pomagati narodu kako bi ga opravdali. U 20. su stoljeću znali biti toliko uspješni da se liječnici službene medicine nisu mogli iskazati. Tako su neki od popularnijih narodnih liječnika krajem 19. i početkom 20. stoljeća bili Josip Domin, Josip Lalić i Sadik Sadiković. Međutim, liječnici narodne medicine nisu uvijek bili cijenjeni. Ovisno o načinu liječenja, nekada ih se izrugivalo ili ih se bojalo zbog njihovih poznavanja magijskih postupaka.⁴ O tome će se nešto više reći u nastavku.

1. 1. Praktičari s nadnaravnim moćima

Liječenje narodnom medicinom u seoskim je predjelima često imalo magijski prizvuk, a način pripreme lijeka bio je važniji od samog lijeka. Kako bi mogle biti uključene u javni život patrijarhalne zajednice (15. st.), u našim su se krajevima magijsko-medicinskom praksom u liječenju uglavnom bavile žene srednje ili starije dobi. Za liječenje magijom u tradicionalnoj literaturi iz 19. i 20. stoljeća navodio se termin *vračiti*, pa su tako žene koje su se njome bavile nazivale vračare.

Narod je često pripisivao bolesti i ostale nedaće osobama za koje se smatralo da posjeduju nadnaravne moći. Zbog toga su se vračare često optuživale za čarobnjaštvo, odnosno da su vještice koje su u dosluhu s vragom. Od strane sudske vlasti, vještice su se proganjale i mučile, a često su u tim progonima stradavale i nedužne osobe. Žrtve su gotovo uvijek bile žene i pripadnice nižih slojeva društva, iako to nije značilo da su se one najviše bavile čarobnjaštvom. Razlog tome bila je činjenica da je okrivljenica morala navesti imena žena koje su bile pripadnice čarobnjačke sekte, prema kojima se onda postupalo kao da se time bave. U Hrvatskoj je u vrijeme najvećih progona vještica, odnosno krajem 17. stoljeća, bilo mučeno i spaljeno 7000 žena, među kojima je također bilo djevojčica i starica.

Za čarobnjaštvo se sudilo i zbog prijave povrijeđene osobe. Najlakši način da se nekome naudi bio je prijetnjom, koja bi se, ukoliko bi se ostvarila, smatrala izvorom

⁴ A. Brenko, *Narodna medicina*, str. 35.-39.

zla. Upravo zbog "zle prijetnje" ljude se najčešće i optuživalo za čarobnjaštvo, a potom i podvrgavalo torturi. Međutim, bilo je i onih koji su smatrali da bolesti prouzročene čarobnjaštvom treba liječiti protučarobnjaštvom jer se vjerovalo da jedino tako mogu nestati. Tako je, primjerice, čuveni čarobnjak i doktor medicine Paracelsus u 16. stoljeću smatrao da se za protučarobnjaštvo treba obratiti starijim ženama i osobama koje su o čarobnjaštvu više znale od akademika.⁵

Pri primjeni tog magijskog postupka koristile su se imitativna magija, kod koje se imitiralo stanje zdravlja i blagostanja u prirodi, te prijenosna magija kod koje se bolest nastojala prenijeti na određeni predmet ili drugo živo biće.⁶ Međutim, teolozi su takva stajališta smatrali grešnim budući da su oni kao lijekove zagovarali samo post, pokoru, egzorcizam i sl. Narod je, pak, posebno vjerovao u moći svetaca, njihove zagovore, molitve i zavjete.⁷

Nakon pokršćavanja Hrvati su hodočastili određenim svecima zaštitnicima ili Majci Božjoj i prinostili im zavjetne darove ili votive kako bi izrazili želju, zamolbu ili zahvalnost za pomoć.⁸ Obično su takvi predmeti imali oblik nekog dijela ljudskog tijela (ruke, noge, očiju, uha, srca, djeteta i sl.) za koji je bilo potrebno ozdravljenje ili koje je bilo izliječeno zagovorom Majke Božje i svetaca. Predmeti su znali biti i u obliku cijele ljudske figure (muškarac, žena, dijete) ili u obliku životinja (svinja, pijetao, žaba), a postojali su još i zavjetni vijenci koji su se stavljali na glavu prilikom obavljanja zavjeta obilazeći oltar (kako bi Majka Božja izliječila glavobolju) te zavjetne svijeće. Osim toga, sveci su se štovali i putem raznih svetih sličica. One su uglavnom prikazivale Isusa Krista, Blaženu Djevicu Mariju te svece koji su pomagali puku u raznim problemima kao što su porod, neplodnost, groznica, vodene bolesti, bolesti očiju, bolesti djece (Sv. Antun Padovanski), upala crvuljka, vrućica, grizodušje (Sv. Ignacije Lojolski), progonstva (Sv. Anastazije) i dr.⁹

⁵ A. Brenko, *Narodna medicina*, str. 46.-52.

⁶ Mirjana Randić, *Narodna medicina: Liječenje magijskim postupcima*, Zagreb 2003., str. 74., https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=56332 (23. kolovoza 2019.)

⁷ A. Brenko, *Narodna medicina*, str. 52.

⁸ Josip Miličević, *Narodna medicina i religija*, Rijeka-Pula 2004., str. 232.

⁹ M. Pećina i S. Fatović-Ferenčić, *Narodna medicina*, str. 269.-285.

Pored svetaca, narod se uzdao i u svećenike koji su im pomagali pri raznim nedaćama. U svim krajevima Hrvatske vjerovalo se da svećenik ima moći te da korištenjem križa i molitve može izliječiti narod te utjecati na urod i vremenske neprilike. Svećenici su narodu pomagali uvođenjem znanstvenih metoda i narodnog iskustva. Primjerice, mnogobrojni su svećenički redovi (templari, pavlini, franjevci i benediktinci) u Istri, u razdoblju od 6. do 18. stoljeća, osnovali više od 35 redovničkih hospitala. U njima su narod podučavali kako se liječi, kako se uzgajaju ljekovite biljke i obrađuje zemlja. Za liječenje ili sprječavanje raznih bolesti svećenici su blagoslivljali razno cvijeće, grančicu masline, maslinovo ulje, sol i vodu. Također, izravno su blagoslivljali bolesnike ili samo njihovu odjeću, a katkada je to činilo više njih za uspješniji ishod. Međutim, bilo je slučajeva, kao u Istri krajem 19. stoljeća, da svećenici nisu htjeli blagosloviti bolesnikovu odjeću. U tim slučajevima narod je odlazio pravoslavnim popovima, što govori o povjerenju naroda u sposobnosti svećenika čak i kada su bili druge vjere.¹⁰ U svećenike se narod uzdao i za poništavanje uroka. Oni su ih uništavali putem molitve i polijevanjem svetom vodom, a kada nisu uspijevali smatralo se da "im je Bog tako odredio".¹¹

Osim svećenika, lakše uroke ili oboljenja mogle su liječiti majke ako se radilo o urečenom djetetu, a one teže liječili su seoski liječnici molitvom ili blagoslovljenom vodom. Molitva se uglavnom nije izgovarala na glas kako se ne bi otkrila tajna, a liječenje se obavljalo ujutro i rjeđe navečer.¹² Nekoliko liječnika narodne medicine svoje je sposobnosti steklo nakon pohađenja nekom svetom mjestu ili nakon ukazanje Majke Božje u snu, koja bi im odala kako liječiti određenu bolest.¹³

Osobe koje su liječile uroke i oboljenja mogle su se podijeliti na zaklinjače, bahore i krsnike. *Zaklinjači* su otklanjali i liječili lakše uroke i oboljenja, a obično su liječili samo svoje suseljanae i nije ih se smatralo vrlo moćnima. *Bahori* su liječili i stanovnike okolnih sela te su bili cjenjeniji od *zaklinjača*. Svoja su znanja naučili od drugih iscjelitelja. *Krsnici* su uvijek bili samo muškarci. Oni svoja znanja nisu ni od koga učili, već su se rađali s posebnim moćima, a liječili su molitvom i blagoslovljenim

¹⁰ J. Milićević, *Narodna medicina i religija*, str. 218.-232.

¹¹ A. Brenko, *Narodna medicina*, str. 52.

¹² J. Milićević, *Narodna medicina i religija*, str. 238.

¹³ M. Randić, *Narodna medicina*, str. 81.,

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=56332 (23. kolovoza 2019.)

sredstvima. Međutim, smatralo se da dijete koje se rodi kao krsnik ne mora to i postati.¹⁴ *Krsnici* su se često borili sa *štrigama* i *štrigonima* kako bi se odlučila sudbina bolesnika. Ako bi pobijedio *krsnik*, bolesnik bi ozdravio, a ako bi pobijedila *štriga*, on bi umro. Zahvaljujući tim borbama lako se otkrivalo tko je vještica u selu. Ako bi netko sreo osobu ogrebana lica odmah po završetku susreta s *krsnikom* smatralo se da je ta osoba vještica. *Krsnici* su nekada predstavljali kontrast *štrigama* i *štrigonima*, a nekada su im se aktivnosti toliko ispreplitale da su u nekim selima bili sinonimi. U *krsnike* se najviše vjerovalo u Istri i Hrvatskom primorju.

U selima sjeverozapadne Hrvatske, Like i dalmatinsko-dinarskog zaleđa za pomoć se obraćalo i kovačima. Vjerovalo se da imaju nadnaravne moći s obzirom na njihovu snagu pri izradi metala. Kao i svećenicima, prinosila bi im se bolesnikova odjeća kako bi se odagnala bolest od oboljele osobe. Njihova se praksa kontinuirano izvodila, a tajne zanimanja su se prenosile s generacije na generaciju.¹⁵

1. 2. Barbiri

Često se smatralo da su uzroci brojnih bolesti otrovi koji se gomilaju u krvi. Zbog toga je krv trebalo čistiti, a jedan od načina bio je isisavanje krvi iz kapilara ili liječenje ventuzama (malim staklenim čašama). U narodu se ta tehnika nazivala barbirenje, a osobe koje su se njome bavile barbiri. Barbiri su se osim puštanja krvi, bavili amputiranjem udova, zaustavljanjem krvarenja, liječenjem rana, a također su šišali građane, brijali ih i vadili im zube.

Tijekom 18. i 19. stoljeća barbirenje je bila terapija koja se koristila za gotovo sve bolesti ili kao preventiva. Izvodila se tako što se bi se zarezala koža i pomoću rogova ili kupica isisavala krv. Rogovi su se stavljali na oboljela mjesta, a zatim bi se isisavao zrak ili bi se upaljenom svijećom ili šibicom napravio vakuum. Za zarezivanje su se koristili noževi na pero, a koliko će se krvi pustiti ovisilo je o broju i veličini rogova. Ponekad se barbirenje obavljalo i zasijecanjem žila, ovisno o kojem je oboljelom dijelu tijela bilo riječ, a u većini slučajeva krv se puštala iz žile na prednjoj

¹⁴ J. Miličević, *Narodna medicina i religija*, str. 238.

¹⁵ A. Brenko, *Narodna medicina*, str. 56.

strani lakta. Preporuka je bila barbirenje obavljati svake godine u određeno vrijeme, a obično se obavljalo u toplicama za vrijeme proštenja.

S vremenom se barbirenje proširilo na sela i u predgrađa gradova. U selima je bilo neobrazovanih barbira te su liječenje obično obavljali ilegalno. O barbirenju su učili od starijih generacija usmenom predajom, a svoje su usluge naplaćivali. Određeni barbiri obilazili su sela te zarađivali svojim vještinama, a ponekad su u liječenjima koristili i magijske postupke. Međutim, barbiri se uglavnom nisu smatrali magijskim praktičarima već profesionalcima čija je struka po položaju i časti bila blizu liječničkoj. Zbog toga su imali veći ugled od ostalih liječnika narodne medicine, a znali su biti toliko uspješni da liječnici nisu mogli razviti praksu u mjestima gdje su oni djelovali. Liječnici su barbirenje smatrali djelotvornom metodom, ali su zagovarali njezino uvođenje u liječničku ordinaciju kako bi se smanjile zarazne bolesti i lokalne upale.

Za ispuštanje krvi koristilo se i liječenje pijavicama koje je klinički potvrđeno. Njima su se liječile proširene vene na nogama, očni tlak i granulom. Barbirenje je bilo najpopularnije u Hrvatskom zagorju i Međimurju, a u Primorju i dinarskim predjelima barbirenje su obavljali samo seoski vrači i vračarice.¹⁶

1. 3. Namještači kostiju

Kod prijeloma zgloba, uganuća zgloba ili povreda kostiju narod se obraćao *namještačima kostiju* ili *ravnačima*. Njima su se obraćali čak i liječnici iz susjednih bolnica kada je trebalo riješiti složenije prijelome. Nisu nikad naplaćivali svoj rad, ali su prihvaćali naknadu ovisno o mogućnostima pacijenata. Poznavali su ljekovito bilje te im se, kao i svećenicima i kovačima, nosila odjeća bolesnika da mole nad njom. Smatralo se da osim namještanja kostiju mogu liječiti i druge tegobe, budući da su se uz iskustvo, oslanjali i na proučavanje literature. Tako su mogli liječiti komplicirane prijelome poput ključne kosti, masirati nerotkinje, namještati iščašene kukove novorođenčadi i sl. Zbog toga su bili jako cijenjeni u društvu te su im se ljudi obraćali i više od liječnika službene medicine.¹⁷

¹⁶ Isto, str. 58.-64.

¹⁷ Isto, str. 68.-70.

1. 4. Rašljari ili radiesteziisti

Rašljari ili radiesteziisti su se bavili opažanjem zračenja korištenjem rašlji. Prvi zapisi o rašljarenju govore o primjeni te metode u pretraživanju terena u Kini, kako bi se izbjegla gradnja nastambi i svetišta na mjestima djelovanja zlih sila. U srednjem se vijeku rašljarstvo u srednjoj Europi koristilo za otkrivanje podzemnih ležišta raznih ruda. Sredinom 17. stoljeća u Francuskoj je usluge rašljara koristila i policija u traganju za nestalim osobama, a na prijelazu u 18. stoljeće počinje se shvaćati da je za uspješno rašljarenje najbitnije znanje onoga tko ga izvodi, a da su rašlje ili štap samo pomagala. U 18. stoljeću rašljarenje se počelo koristiti i u travarstvu (liječenje ljekovitim biljem) te u ljekarništvu. U Hrvatskoj se raširilo nakon služenja vojnika u austrougarskoj vojsci gdje su naučili tu tehniku. Tamo se ona koristila za pronalaženje pitke vode za jedinicu. Zahvaljujući rašljarima, pronađeni su mnogobrojni bunari i crpilišta vode u kontinentalnoj i priobalnoj Hrvatskoj te na otocima, a danas se radiesteziija najčešće koristi za otkrivanje štetnih zračenja na mjestima gdje obitavaju ljudi.¹⁸

1. 5. Kirurzi

Jedna od najstarijih operacija koja se za vrijeme Prvog svjetskog rata obavljala u našim krajevima bila je trepanacija, pri kojoj se krv uklanjala s mozga. Primjenjivala se kod ljudi koji su trpjeli razne glavobolje, ranjenika i padavičara, a načini njezina korištenja razlikovali su se od mjesta do mjesta.

Postojala je i operacija *šaranjanje* pri kojoj se koristila šara, odnosno šuplja čelična cijev sa zupcima. Operacija bi se izvodila tako što bi se bolesnik najprije opio rakijom, a potom bi mu se obrijala glava i zarezala koža u obliku tri trokuta ili u obliku križa. Kost lubanje koja je bila otvorena šarom izvlačila se kukama, a krv se zaustavljala pamukom svilcem. Ostatke krvi i sitne komadiće kosti operater je pobirao srebrnom žlicom, a na kraju se koža prišivala natrag. Vršitelj operacije tražio je od oboljele osobe potvrdu da ga neće proganjati ako operacija pođe u krivo, ali obično to nije bio

¹⁸ Isto, str. 72.-74.

slučaj te je smrtnost prilikom takvih zahvata bila vrlo mala i za uspješnu se operaciju dodjeljivala nagrada poznata kao *barberina*.

Najpopularniji kirurzi u narodu bili su *litotomisti*. Oni su svoje znanje naučili od starije osobe iz obitelji te su svoje usluge nudili od sela do sela. Često su u sudskim spisima bile zabilježene tužbe u kojima ih se tužilo zbog smrtnosti bolesnika. Tom vrstom operacije operirao se kamenac, na način da bi se napravio rez u mjehuru i potom izvukao kamenac malim kliještima. Poslije zahvata ranu je trebalo ispirati toplom vodom, a nakon dva do tri dana na ranu bi se stavljao flaster od tvari poput smole, loja i dr. Bolesnik je trebao držati dijetu na bazi riže i ječma, a ako bi umro sam bi bio kriv jer nije održavao čistoću rane.

Kirurzi koji su se bavili operacijama mreke zvali su se *reklinatori*. Nisu bili najstručniji pa se znalo dogoditi da ljudi poslije operacije izgube vid. Zbog toga se nisu vraćali u mjesta gdje su liječili jer su se bojali bijesa tih ljudi. Bila je poznata i operacija korištenjem mrava za rane na truhu za koju se pretpostavlja da potječe iz Indije. Rana se šivala tako da bi se rukama stisnuli i spojili rubovi rane, a potom bi se na to mjesto postavio mrav rogač kako bi izgrizao oba ruba rane.¹⁹

¹⁹ Isto, 75.-78.

2. LJEKARUŠE

Tijekom povijesti su se iskustva u liječenju prenosila s generacije na generaciju usmenom predajom, a pojavom pismenosti počela su se i zapisivati. Tako su nastale ljekaruše - zbirke recepata u kojima su se zapisivala iskustva i zapažanja u liječenju tegoba ili bolesti ljudi i životinja, razni savjeti vezani za higijenu, dijetu, domaćinstvo, recepti za dezinfekciju i sl. U njima su se također mogla naći i razna magijsko-religiozna i primitivna vjerovanja i rituali.

Na etničkim prostorima Hrvata, ljekaruše su se pisale i upotrebljavale od 14. do 20. stoljeća. Originalni rukopisi ljekaruša datiraju se sve do 13. stoljeća, ali uglavnom nisu sačuvani. Najviše dostupnih ljekaruša nastalo je u 17. i 18. stoljeću. Većina prijepisa starih ljekaruša iz razdoblja od 16. do 19. stoljeća ostala je sačuvana u samostanskim knjižnicama, gdje su se prepisivale i nadopunjavale novim receptima.

Većina hrvatskih ljekaruša su rukopisi, a samo ih je tri u tiskanom obliku (Vladimirovićeva, Bartulovićeva i Lalićeva). Pisali su ih najčešće franjevci te su njihova imena sadržana u nazivu ljekaruša, npr. ljekaruše fra Šimuna Gudelja, fra Jakova Bartulovića, biskupa fra Paškala Vujčića i dr. Osim njih, autori ljekaruša bili su drugi svećenici (ljekaruše don Petra Kaštelana, don Mate Vuletića i dr.) i svjetovne osobe (dotur Marković, Petar Mrkonjić, i dr.). Ljekaruše kojima autor nije bio poznat imena su dobivale prema mjestu pronalaska ili prema autoru koji ih je obradio: *Karlobaška, Sinjska, Šibenska, Stohalova ljekaruša* i dr.²⁰

Izvori recepata ljekaruša obično su druge ljekaruše i knjige sličnog sadržaja ili narodni načini liječenja u određenome mjestu. Tako su svećenici za recepte često posezali u inozemstvo, ponajviše u Italiju i Mađarsku, gdje su ih prepisivali iz medicinsko-farmaceutskih knjiga i potom dopisivali recepte pučke medicine.²¹ Zbog toga se često u tekstu jednog rukopisa mogu pronaći različita pisma (latinica, glagoljica, bosančica i gotica), jezici (hrvatski, latinski, talijanski i njemački) i narječja

²⁰ M. Pećina i S. Fatović-Ferenčić, *Narodna medicina*, str. 7.-8.

²¹ Nikola Kujundžić, *Velika sinjska ljekaruša: obrada, transliteracija i faksimil*, Zagreb - Sinj, 2014., str. 8.

te se ponekad može po tim jezičnim značajkama utvrditi na kojem su mjestu i u koje vrijeme nastale.²²

Početak 20. stoljeća pojavilo se prvo veće zanimanje za ljekaruše te je više njih obrađeno i objavljeno u *Zborniku za narodni život i običaje JAZU* i *Zborniku narodnog muzeja BiH*. Tako je Ivan Miličetić 1913. opisao najstariju hrvatsku ljekarušu (14. st.) u *Vjesniku staroslavenske akademije*, a Rudolf Strohal objavio je drugu po starosti ljekarušu (15. st.) pod nazivom „Razni zapisi i čaranja”.²³ Od 1914. do 1990-ih ljekaruše se objavljuju samo povremeno, a interes za njih u posljednjih 20 godina je naglo porastao. Objavljeno je 5 knjiga: tri knjige u izdanju HAZU-a i dvije knjige u izdanju AHMA-e (*Acta medico-historica adriatica*). Uz transliteracije i transkripcije tih knjiga, objavljeni su i faksimili originalnih tekstova (na hrvatskoj cirilici), što je posebno važno za hrvatsku kulturnu baštinu.²⁴ O njima će se nešto više reći u nastavku te će se navesti koja su njihova zajednička obilježja.

2. 1. Obilježja hrvatskih ljekaruša

U ljekarušama su recepti opisani na način da se najprije navodi bolest, tegoba ili simptom, a potom se opisuje način pripreme lijeka i njegova upotreba. Bolesti, simptomi ili tegobe u ljekarušama su opisane oboljelim dijelom tijela, ali je čest slučaj da se teško može otkriti o kojoj je bolesti riječ. Neki su nazivi bolesti samo djelomice sačuvani u lokalnim govorima, a većina ih je zaboravljena.²⁵ Budući da su autori i sastavljači zbirki pučkih recepata pri sastavljanju zbirki recepata često koristili iste izvore, u različitim se ljekarušama mogu pronaći istovjetni recepti i načini pripremanja lijekova.²⁶

Medicinske, ljekovite tvari ljekaruša bile su vrlo raznolike, a uglavnom su se sastojale od tvari biljnog, životinjskog i mineralnog podrijetla. Obično se radilo o tvarima koje su bile dostupne svakom domaćinstvu i bližoj okolini, kako bi se puk njima mogao lakše služiti. Primjerice voda, ocat, rakija i vino koristili su se kao pomoćne tvari i

²² M. Pećina i S. Fatović-Ferenčić, *Narodna medicina*, str. 9.

²³ N. Kujundžić, *Velika sinjska ljekaruša*, str. 8.

²⁴ M. Pećina i S. Fatović-Ferenčić, *Narodna medicina*, str. 8.

²⁵ Isto, str. 36.

²⁶ Isto, str. 329.

otapala, a životinjske masti koristile su se za masne podloge. Također, najviše su se koristile domaće biljke, dok je biljne droge trebalo nabavljati u ljekarnama. U ljekarnama se često nabavljao i terijak, odnosno lijek složenog sastava kojim su se liječile mnoge bolesti. U ljekarušama su se koristile i tvari iz drugih zemalja, ali su one bile zastupljene u manjoj mjeri.²⁷

Od svih ljekovitih tvari, najviše su se koristili lijekovi biljnog podrijetla. Razlog tome je vjerojatno bila njihova znanstveno dokazana djelotvornost. Za razliku od njih, interes za lijekove od životinjskog podrijetla pojavljivao se samo u određenim povijesnim razdobljima. Najveće je zanimanje za njih vladalo na početku novog vijeka (15. st.), a u farmakopejama (ljekopisima) su se tvari životinjskog podrijetla susretale sve do kraja 19. stoljeća. Takva vrsta lijekova podrazumijevala je cijele životinje, njihove organe ili dijelove tijela te izlučevine - sekrete i ekskrete. Obično bi se ti lijekovi koristili kao podloge za izradu raznih pripravaka za vanjsku upotrebu, a pri liječenju bolesti ili tegoba koristili bi se na razne načine. Primjerice, životinje bi se stavljale na oboljelo mjesto čovjeka kako bi bolest s njega prešla na životinju. Osim toga postojale su i metode liječenja poput *nečisne terapije* kod koje bi se koristio životinjski izmet, te metoda kojom se određena bolest ili tegoba liječila sličnim životinjskim organom ili dijelom tijela (*slično se liječi sličnim*). To je, primjerice, uključivalo primjenu pijetlovih jaja za poticanje spolnog nagona. S vremenom su se ti načini liječenja prestajali primjenjivati, budući da nisu bili znanstveno utemeljeni.²⁸

Ljekovite tvari mineralnog podrijetla su u ljekarušama najmanje zastupljene. One se obično rabe za izradu pripravaka za vanjsku uporabu te se ponekad rabe i uz dodatak biljnih ili životinjskih sastojaka. Što se tiče mjera korištenih u receptima ljekaruša, oni krajevi Hrvatske koji su bili pod Bizantom, Venecijom, Turskom i Austrijom nisu imali jedan univerzalan sustav mjera sve do 19. stoljeća. Određena mjesta imala su svoje vlastite mjere, ali su se veličine za te mjere razlikovale od mjesta do mjesta. Tako je, primjerice, austrijska libra za lijekove imala 420 g, a venecijanska libra 301 g.²⁹

²⁷ Nikola Kujundžić (ur.) et al., *Libar od likarij don Petra Kaštelana*, Rijeka, 2011., str. 15.

²⁸ N. Kujundžić, *Velika sinjska ljekaruša*, str. 32.

²⁹ N. Kujundžić (ur.) et al., *Libar od likarij*, str. 24.

2. 2. Knjige od likarije

Knjige od likarije predstavljaju dvije ljekaruše pohranjene na Odsjeku za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Prva ljekaruša ima naziv *Knjige od likarije. Koja je trava za što dobra*, a naziva se još i *Omiška ljekaruša*, budući da je pronađena u Omišu. Pisana je poljičicom, verzijom hrvatske ćirilice, a prvotno je bila napisana na latinskom jeziku. Pretpostavlja se da je pripadala Grgi Topiću. Datum nastanka nije evidentiran, ali se u dodacima spominju godine - u prvom 1744., a u drugom 1823.

Druga ljekaruša ima naziv *Rukopis bosančicom XVIII. vijeka*. Napisana je poljičicom kao i prva ljekaruša, ali za razliku od nje sadrži i dodatak na latinici od 10 stranica na kojem se nalaze stihovi pjesme o svetom Juri, odnosno zaštitniku Poljica, koju je spjevao o. Frano Radman. Iako ni u ovoj ljekaruši datum nije naveden, u prvoj bilješci se spominje 1850. godina, a na zadnjoj, 73. stranici, piše da je knjigu napisao *Pavel Topić Kraljevine Dalmacije preuzvišenoga Vrane Jozipa u okolišu Splita Krajini omiškoj u selu Kučićim na 12. sičnja 1866.*

U obje se ljekaruše nalazi oko 500 recepata te su u obje ljekovite tvari dosta raznolike. Koristilo se voće, povrće, razni plodovi sa stabala koji se nisu jeli (kora, lišće, šiške i smola), mravlja jaja, žabe, puževi i razne životinjske iznutrice, dijelovi ljudskog organizma: izmet, mokraćna, nokti, znoj, razni minerali, napitci te sastojci iz kućanstva. Neke je sastojke lijekova bilo poželjno nabaviti u *spicijaliji* (ljekarni): *Uzmi trijake (terijak) u spicijaliji koliko je malan orij (orah) i razmuti s vodom od bokvice...* U sadržaju ovih ljekaruša vidljiva je praksa u liječenju koja se uz iscjeljivanje usmjerava i prema sprječavanju ili zaštiti od bolesti. Za te svrhe, ali i kako bi lijekovi bili što djelotvorniji, koristile su se molitve, tekstovi iz crkvenih knjiga, simboli, magične formule i sl.

Postoje i zapisi koji nisu imali veze sa zdravljem već su se odnosili na druge vrste zaštita, npr. zaštitu od krađe, zaštitu od groma i munje, zaštitu od zmije i škorpiona, zaštitu od vještica, vragova, vila i čarobnjaka i sl. Za zaštitu od uroka koristile su se razne trave, organi nekih životinja, kamenja i crkvena zvona. Također, određeni zapisi bili su posvećeni pučkom horoskopu, odnosno predviđanjima raznih šteta i

nepogoda te događaja i života ljudi: *U petak ako bude parvi dan sičnja biće zimi zaraćena po svim stranam svita.*

Za neke se zapise iz ovih ljekaruša smatra da su prevedeni iz talijanskih ljekaruša ili da ih je unio narod prilikom prijepisa ljekaruša. I jedna i druga ljekaruša zbog navedenih recepata predstavljaju vjeran prikaz svjetonazora koji je vladao u srednjem vijeku, odnosno holizam duha i tijela.³⁰

2. 3. Velika sinjska ljekaruša

Velika sinjska ljekaruša je rukopis za koji se pretpostavlja da je nastao sredinom 18. stoljeća. Nije poznat autor ljekaruše, ali se po rukopisu može zaključiti da ju je pisao jedan autor. Original je pisan poljičkom bosančicom, a njezinu transliteraciju na latinicu napravio je fra Stanko Petrov. Kopija originala nalazi se u Zavodu za povijest i filozofiju znanosti HAZU, a transliteracija u arhivu Franjevačkog samostana u Sinju. Petrov je vjerovao da je ljekaruša prijevod s talijanskog jezika, a prof. Antun Vrgoč navodi najvjerojatnije autore ljekaruše: Caroli Musitani, Theodoro Angelucio, Porta, Boerhaf i G. Baglici.

Rukopis je Petrovu 1921. donio svećenik Jure Mladina iz sela Budimiri kod Sinja, a broji više od 1700 recepata. Tako je rukopis i dobio naziv (Velika sinjska ljekaruša). Ono što ovu ljekarušu razlikuje od drugih jest to što kod nje postoji određeni oblik klasifikacije, što se može vidjeti i kod suvremene podjele lijekova. Ljekaruša sadrži 30 poglavlja (*poglave*), a u svakom se nalaze recepti za određenu grupu bolesti, tegoba ili simptoma. Također, postoje i recepti koji ne spadaju u određeno poglavlje te recepti koji se nalaze izvan njih. Oni potječu iz mnogobrojnih ljekaruša, a kao izvore je autor najviše koristio Plinija (35 recepata), Dioskurida (25 recepata) i Platona (17 recepata). Neka su imena poznata u povijesti medicine, a za neka je teško razlučiti o kome se radi (npr. Kirano). Od 1700 recepata, samo 6 ih je posvećeno liječenju životinja, a 25 recepata vezano je za savjete u domaćinstvu.

³⁰ Marko Pećina i Stella Fatović-Ferenčić, *Knjige od likarije: faksimil i obrada dviju ljekaruša pisanih hrvatskom ćirilicom*, Zagreb, 2010., str. 9.-82.

Najčešće tvari koje se koriste za izradu lijekova su biljke i biljne droge. Najviše je domaćih biljaka, a ostale biljke potječu iz raznih dijelova svijeta. U najviše se recepata spominju: ruta, abdočina (smrdljiva bazga), drvo aloje (aloe vere), lišće sporiša, ljekovita kadulja, ružmarin, papar (crni biber), paprena metvica, brašno i slama ječma, zečina, komorač, lovorika, šafran, bazga, obična borovica, peršin, cimetna korica (cimetovac), vučji grah, brašno boba, bunika, divlji mažuran, obični bršljan, pšenica, smola male smrdljike (trišlja), kopriva, ljekoviti pasji jezik, orah, smokva, brnistra (žuka), cvijet ljekovitog sipana, sjeme i ulje lana te tikvina debela (bijeli bljuštac).

Poprilično je velik broj i recepata životinjskog podrijetla te načina liječenja koji su prethodno opisani (liječenjem *sličnog sa sličnim i nečisnom terapijom*). Razlog tome je što su se za ljekarušu rabili razni izvori (lijekovi) sve do sredine 18. stoljeća. U receptima se najviše spominju: crvi, gliste i gusjenice, stjenice, pčele i pčelinji med, organi i izlučevine ljudi, urin od dabra, žuč od morske glavatice, gušterica, krv, organi, plodovi, izlučevine i kosti jelena, koze, konja, krave, lisice, magarca, medvjeda, ovce, pasa, ptica, puževa, kokoši, riba i drugih morskih životinja, svinje, škorpiona, zeca, zmije, žabe....

Sastojci mineralnog podrijetla, smole i slične tvari se u ovoj ljekaruši koriste manje od onih biljnog i životinjskog podrijetla. U najviše se recepata pojavljuju: kuhinjska sol ili natrijev klorid, sumpor, smola od biljke *Boswellia sacra*, kalcijev oksid, terijak, kalijev aluminijev sulfat, živa, pepeo, otopina luga u vodi te smola od borovice ili sabine. Kao pomoćne tvari za lijekove rabe se maslac, šećer, ocat, rakija, ulje (uglavnom maslinovo), različite vrste vina, voda u kojoj su se namakali ružini cvjetovi i vosak.

Od mjera korištenih u ljekaruši, mjere poput *drama, librice, litre, oka i unce* proizašle su iz drugih farmakopeja, a mjere: *čaša, kašika, kolik lišnak, koliko more stat na cekin, kolik zno šenice, rukovat, šaka* i dr. potječu iz pučke medicine. Kod većine recepata mjere nisu upotrebene.³¹

³¹ N. Kujundžić, *Velika sinjska ljekaruša*, str. 9.-40.

2. 4. Libar od likarij

Ljekaruša *Libar od likarij* rukopis je iz 1776. pisan hrvatskom ćirilicom, čiji je autor don Petar Kaštelan. Jezik kojim je pisana je jezik kojim se još i danas govori u Poljicama, a narječje štokavsko koje je poteklo iz starog čakavskog supstrata. Izgovor je ikavski: *bilance, cvita, čovika, dici, misec, pripone, vrimenta* i sl. a ima i čakavskog ekavizma, primjerice, riječ *koren*. Ljekaruša zapravo predstavlja prijepis rukopisa iz 1765., a koji je prvotno bio preveden s teksta na latinskom jeziku 1640. Izvorna ljekaruša čuva se u zbirci Klementa Lukina, poznatog prikupljača umjetnina. Osim latinske zbirke recepata, Kaštelan je za svoju ljekarušu koristio i druge ljekaruše, poput one don Mate Vuletića.

Većina recepata temelji se na racionalnoj empirijskoj terapiji raznih tegoba ili bolesti ljudi. Dosta se recepata koji počivaju na istoj terapiji bavi i problemima sa začecem, laktacijom, menstruacijom, problemima u porođaju i dr., a navode se i razni savjeti za domaćinstvo te recepti za veterinarske svrhe: bolesti koza (kraste i crkvavica), bolesti goveda (proljevi i zatvor), zastoj mokraće, mukavica, žutica, recepti namijenjeni pčelarima i lovcima. Manji dio recepata temelji se na prevenciji i liječenju bolesti putem magije ili religije. U zapisima u obliku molitava moli se za pomoć Isusa Krista, Blaženu Djevicu Mariju i druge svece-zaštitnike koji su poznavali određene bolesti ili tegobe. Na kraju se nalazi neophodna molitva (litanija) kojom se želi zaštititi od bolesti i ostalih nedaća.

Od ljekovitih sastojaka, najviše se koriste biljke i biljne droge te imaju uglavnom narodne nazive. Najviše se koriste domaće biljke, a biljne droge potrebno je nabaviti u ljekarni. Zbog toga se može zaključiti da su korisnici ljekaruše u blizini imali ljekarnu, pretpostavlja se u Splitu ili u Omišu. Neke od spominjanih biljaka su: aloja, bršljan, božur, ljekovita crkvina, čičak, divizma, galanga, izop (miloduh), jasenak, kaćunak, kopitnjak, kostriš, lan, ljutika, majoran, metvica, naranča, orah, pasvica, pirika, rašeljka, smrdljiva rutica, sabur, šćir, tamjan, trs, vučja stopa, zelenika (božikovina), žuka (brnistra). Od ostalih biljnih sastojaka spominju se: kvas od pšenice i raži, pšenične mekinje, usitnjeno raženo brašno, razne smole koje se nabavljaju u ljekarni (galban, jelova smola, terpentini i dr.) te razna ulja (bademovo,

maslinovo, mirtino i dr.). Za liječenje istih ili srodnih bolesti i tegoba određene biljke iz ove ljekaruša koriste se i u suvremenoj fitoterapiji.

Biljke iz neposrednog okruženja spadaju pod jednostavne lijekove. Oni potječu iz narodne medicine te se mogu naći i u drugim ljekarušama. Za takvu vrstu lijekova koriste se pojednostavljene mjere poput: *šaku jednu, pet šest kapalj* i sl., ali je češći slučaj da se uopće ne koriste. Pod složene lijekove podrazumijevali su se oni koji su se morali nabaviti u ljekarni. Jedan od takvih lijekova je terijak koji se koristio kao protuotrov te je služio i kao lijek za mnoge bolesti. Mnogo takvih lijekova je u ljekaruši s latinskog napisano fonetski, npr. *olijo di perikon*, a karakteristična je i uporaba mjera poput unce i libre. U jednom se receptu spominje mjera *trementini za osam gazet*, a označavala je stoti dio forinte u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Načini pripravljanja složenih lijekova potječu iz starogrčke i rimske medicine.

U ljekaruši se nalazi i dosta sastojaka životinjskog podrijetla, ali ih je ipak manje od onih biljnog podrijetla. Najviše se koriste životinjski organi ili dijelovi tijela. Od raznih životinja koriste se: bubrezi, dlake, krv, kopita, koža, loj, jaja, papci, salo, srce, utroba, vimena i žuč. Od cijelih životinja koriste se: gušter, krilati mravi, žaba kreketuša, zec i zmija, a od životinjskih izlučevina (sekreta i ekskreta) i proizvoda koriste se: bjelance i žumance jajeta, goveđi izmet, kozje mlijeko, med (bijeli i rozati), mravlja jaja, pseći izmet i vosak. Pod sastojke životinjskog podrijetla dodaju se još i mlijeko žene te urin djeteta. Obično se ti sastojci koriste kao podloge za izradu raznih pripravaka za vanjsku upotrebu, a pri liječenju bolesti ili tegoba koriste se na razne načine.

U ljekaruši se najmanje nalazi mineralnih sastojaka. Oni se obično rabe za izradu pripravaka za vanjsku uporabu te se ponekad rabe i uz dodatak biljnih ili životinjskih sastojaka. U receptima su zastupljeni: alaun, antimon, amonijev klorid, barut, crveni olovni pigment, kalijev nitrat, kamen plovućac, kositar, modra galica, olovo, sol, spojevi kalcija, sumpor, ugljik, vapno i živa. Od ostalih ljekovitih tvari spominju se dekoti (ekstrakti droga), konfeti (biljne i druge droge u kombinaciji sa šećerom,

biljnim sokovima ili vinom), masti, melemi, pilule i sirupi, odnosno, ljekovite forme koje su službeno vrijedile za određene gradove do kraja 18. stoljeća.³²

2. 5. Šestićeva Ljekaruša

Šestićeva Ljekaruša potječe iz druge polovice 19. stoljeća, a napisao ju je fra Mirko Šestić. Rukopis Ljekaruše bio je pohranjen u arhivu samostana Plehan kod Dervente u BiH. Sačuvan je od ratnog uništenja i prenesen u Slavonski Brod, a fotokopiju je 1985. napravio Nikola Kujundžić. Međutim, ne zna se što se dogodilo s originalom. Ljekaruša je pisana latinicom te jezikom koji se govorio među Hrvatima, narodom s kojim je Šestić živio i među kojim je djelovao. Taj se jezik i danas može čuti kod starijeg pučanstva bosanske Posavine. Izgovor starog "jata" najčešće je ikavski, ponekad jekavski, a ima i ekavizama. Izvori recepata Šestićeve Ljekaruše najčešće su druge Ljekaruše i knjige sličnog sadržaja (farmakopeje i knjige lijekova kao prethodnice), a drugi dio recepata dolazi iz pučke medicine. Šestić na kraju prvog poglavlja spominje da se koristio različitim spisima, ali tijekom rukopisa ne navodi izvore recepata.

Od ljekovitih tvari u Šestićevoj Ljekaruši uglavnom se koriste okolne biljke i životinje te različite tvari koje se koriste u domaćinstvu. Ukupno je spomenuto 226 biljnih vrsta, a u najviše se recepata spominju: biber (zrno), dupčac (grančice), hren (korijen), ječam (brašno), kadulja (grančica), kamilica (cvijet), bijeli luk (tanka opna), crveni luk (glavica, sjeme), orah (jezgra), pelin, divlja ruta (list, sjeme), sljez, smokva i smreka (bobe). Velik broj biljaka primjenjuje se i u suvremenoj fitoterapiji u liječenju srodnih ili istih bolesti. Od životinjskih tvari, u receptima je navedeno njih 33, a za neke životinje naveden je i latinski naziv. Najčešće spominjani su bjelanjak, jaje, žumanjak, golublji izmet i pijavica.

Od ostalih koji se spominju tu su kokošji želudac, kokošji izmet, čovječji izmet, mravi, magareće mlijeko, puževa slina, zečji mozak, zečje salo i dr. Mineralnih sastojaka, kao i u prethodnim Ljekarušama, ima najmanje, a najviše se spominju: otopina kalcijeva hidroksida u vodi, kuhinjska sol, sumpor, kalijev nitrat (salitra), kalijev

³² N. Kujundžić (ur.) et al., *Libar od likarij*, str. 8.-30.

aluminijev sulfat i kalcijev oksid. Koriste se i razne pomoćne tvari, a od ostalih sastojaka spominju se: konjska mast, tamjan, terijak (prastari lijek protiv svih bolesti vrlo složenog sastava), terpentin (tekuća smola koja se dobiva zarezivanjem borovih stabala), sapun, čokolada i mnogi drugi. U receptima Šestićeve ljekaruše, kao i u drugim ljekarušama, koriste se dvije vrste mjera. U receptima koji potječu od farmakopeja koriste se mjere koje su imale neku određenu veličinu: oka, litra, funta, dram i unca, a u receptima koji potječu iz pučke medicine rabe se mjere: čaša, ćikara, findžan, kašika ili su mjere dane opisno: *kolik jaje, kolik ora* i sl.

Ono što ovu ljekarušu razlikuje od drugih je struktura teksta. Tekst je podijeljen na uvod i šest poglavlja. U uvodnom dijelu: *Pogled Znamenjah, Koja naznačuju pojedine unutarne čovječje bolesti* naveden je opis simptoma 11 bolesti. U prvom je poglavlju *Biljke, koje korist čovjeku*, abecednim redom navedeno oko 180 biljaka s popisom bolesti, simptoma ili tegoba koje se liječe određenom biljkom. Uz narodno ime biljke uglavnom stoji latinski naziv, dio biljke i oblik u kojem se uzima. U tom poglavlju postoji i nekoliko tvari mineralnog (živa, željezo...) ili životinjskog podrijetla (riblje ulje, volujska žuč...). U drugom poglavlju *Način Za pomoći iskrnjega u bolesti različitih* opisano je liječenje 37 bolesti te je za svaku bolest navedeno više recepata. U trećem poglavlju *Liekovi Koliko za unutarne toliko za vanjske bolesti* opisano je liječenje 35 bolesti i također je za svaku ponuđeno više recepata. U četvrtom poglavlju *Životinjstvo Način za pomoć dati životinji u njihovih nemoćih* riječ je o liječenju devet životinjskih bolesti, u petom je opisano osam recepata za *Pravljenje Melema, mušenja i drugih sastavinah*, a u zadnjem, šestom poglavlju *Koristno za znati*, dano je 36 savjeta za domaćinstvo.³³

2. 6. Ostale ljekaruše

Osim navedenih ljekaruša, neke ljekaruše koje su zabilježene u literaturi su:

- *Likarice don Mikule Bobetića* (Bobetićevo zbornik) - iz druge polovice 17. stoljeća.

³³ M. Pećina i S. Fatović-Ferenčić, *Narodna medicina*, str. 10.-26.

- Ljekaruša s gromovnikom - sredina 18. stoljeća, čuva se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.
- *Govornik s ljekarušom (Radaušev)* - iz 18. stoljeća, čuva se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.
- *Pučka ljekaruša* - iz 18. stoljeća, čuva se u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.³⁴
- *Likarie priprostitute...po Jurju Vladimirovichiu*, tiskana u Veneciji 1775.
- *Šibenska ljekaruša* iz 18. stoljeća. Njezin prijepis napravio je prof. Antun Vrgoč u prvoj polovici 20. stoljeća. Pisana je latinicom i djelomično bosančicom te hrvatskim, latinskim i talijanskim jezikom. Sadrži 224 stranice.
- Georg Holjac: Prijepis nepoznate ljekaruše iz 1810.
- *Otvoranje domaćeg lečva za ljude marvu...po Josipu Laliću*, tiskana u Zagrebu, 1849.
- Fragmenti rukopisa na različitim vrstama i formatima papira Ivana Careva: Ljekaruša iz 1875.
- Nepotpun rukopis Imbre Šafarića *Botanika*, 19. stoljeće.
- Ljekaruša s astrologijom na talijanskom jeziku iz 19. stoljeća. Sadržaj obuhvaća astrološke i frenološke opise ljudi po znakovima horoskopa i po tipovima.³⁵
- *Šimićeva ljekaruša* (Domaće ljekaruše starih Bošnjakov) - iz razdoblja 18. - 19. stoljeća, čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.
- *Livanjska ljekaruša* s početka 19. stoljeća čuva se u Arhivu franjevačkoga samostana sv. Petra i Pavla na Gorici u Livnu.³⁶

³⁴ M. Pećina i S. Fatović-Ferenčić, *Knjige od likarije*, str. 246.-247.

³⁵ M. Pećina i S. Fatović-Ferenčić, *Narodna medicina*, str. 329.-339.

³⁶ M. Pećina i S. Fatović-Ferenčić, *Knjige od likarije*, str. 247.

3. NAČINI LIJEČENJA BOLESTI U NARODNOJ MEDICINI

Kako bi bio zdrav i imao dulji život, narod se oslanjao na prirodu te je radio razne pripravke kojima su se liječile mnoge bolesti i koje su se prenosile budućim generacijama. Povijest poznavanja tih pripravaka spada u dio kulturne povijesti Hrvatske te se njome pokazuje kakav je bio odnos naroda prema zdravlju i njegovoj okolini. Svaki narod i svaki kraj u Hrvatskoj imao je svoj način liječenja, a najučestaliji načini liječenja bili su liječenje biljem, liječenje životinjskim sastavnicama, magijom te religijskim postupcima. Tim načinima liječio se širok raspon bolesti, a o njima će se govoriti u nastavku.

3. 1. Liječenje zaraznih i parazitarnih bolesti

Zarazne bolesti predstavljaju bolesti izazvane ulaskom patogenih mikroorganizama (bakterije, virusi, gljivice i sl.) i njihovih otrova u organizam domaćina, dok su parazitske bolesti prouzročene jednostaničnim ili višestaničnim parazitima.³⁷ Neke od zaraznih bolesti koje su se liječile u narodnoj medicini bile su crni prišt, dizenterija, kuga, osip s vrućicom, sifilis, škrofule (tuberkuloza vratnih žlijezda) i dr.

Škrofule predstavljaju tuberkulozu vratnih žlijezda. Uglavnom od nje obolijevaju djeca i mladi, dok se kod odraslih rijetko viđa. Ranije se škrofule nisu povezivale s tuberkulozom, već su se smatrale bolešću siromašnog stanovništva koje je živjelo u lošim životnim uvjetima (neimaština, slaba higijena, loša prehrana i sl.) između dva svjetska rata. U obitelji se bolest uglavnom tajila te su djevojke koje su je imale oko vrata stavljale maramu kako bi prikrile natečenost vrata ili ožiljke nakon bolesti.³⁸ Jedan od recepata za njihovo liječenje savjetuje mazanje vrata s mješavinom pepela od magarčevih kopita i maslinovog ulja.³⁹

Dizenterija označava bolest koju prate vrućica, grčevi u truhu te krvave stolice. Prije otkrića antibiotika dizenterija se liječila dijetom i rehidracijom, a kao mjere zaštite provodile su se higijenski ispravna priprema i distribucija hrane te održavanje osobne

³⁷ Slaven Ravlić (ur.), *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr> (2. rujna 2019.)

³⁸ Franjica Linčić, *Pučko liječenje u Svilnome*, Rijeka 2007., str. 433., <http://www.grobnik-katedra.hr/index.php/nakladnistvo/grobnicki-zbornik/grobnicki-zbornik-8> (5. rujna 2019.)

³⁹ N. Kujundžić (ur.) et al., *Libar od likarij*, str. 70.

higijene.⁴⁰ U liječenju treba uzeti ružmarin, kadulju, metvicu i vrtni peršin te ih isjeckati. Potom treba naribati malo ovčjeg sira i u to sve umiješati dva jaja i napraviti gustu marmeladu. Marmeladu treba staviti na vatru i paziti da ne bude prejaka, a potom je bolesnik treba jesti dva do tri puta i biti na toplome. Jedan od recepata također navodi spaljivanje jarčevog roga i potom pijeње dobivene čađe tri jutra natašte zajedno s vinom.⁴¹

Od parazitarnih bolesti liječile su se buhe, gliste, svrab, uši i dr. Pri liječenju glista koristio se mažuran koji je trebalo prokuhati u vodi i potom piti ujutro. Također se koristio korijen perunike koji je trebalo istući u prah i potom držati na pupku tri dana.⁴²

3. 2. Liječenje bolesti oka i uha

Za liječenje uholbolje, u narodnoj medicini se od davnina primjenjuju toplo ulje, češnjak i čuvarkuća. U lovinačkom kraju tako su biljni sok čuvarkuće izravno stavljali u uho bolesniku jer se vjerovalo da taj sok posjeduje kiselinu koja može otopiti masnoću iz uha i tako ga očistiti. Osim toga, koristili su metodu šuplje svijeće, odnosno metodu kojom su platno ili papir umakali u ugrijani vosak i potom ga zamotanog u otvoreni šiljak stavljali na uho. Na taj način bi se iz uha izvlačile bakterije i mrtve stanice.⁴³ U jednom se receptu navodi da kod upale uha u uho treba ulijevati sok od rute, češnjak i ženino mlijeko. Od recepata životinjskog podrijetla za naglušost su se koristile guščja žuč i žuč od debele jegulje, a njih je zajedno sa sokom od kadulje trebalo ugrijati i uliti u uho.

U liječenju očnih bolesti najpoznatija je biljka vidac. Tako liječi infekcije oka, alergije, upale oka, kratkovidnost, suhoću oka, iritacije, glaukom i očni tlak. Biljka se može piti kao čaj, a od soka te biljke mogu se napraviti oblozi ili kapi za oči. U prošlosti su ljudi pokušavali liječiti i sljepoću. Tako se u jednom receptu navodi da za njezino izlječenje treba uzeti po jednu uncu lopuha, ulja od sjemenki lana, selena, rosopasa, sljeza,

⁴⁰ Milan Radošević, *O dizenteriji, ospicama, sifilisu, šarlahu i tifusu u Istarskoj provinciji za talijanske međuratne uprave (1918. – 1940.)*, Rijeka 2015., str. 58., https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=225737 (5. rujna 2019.)

⁴¹ N. Kujundžić (ur.) et al., *Libar od likarij*, str. 70.

⁴² Isto, str. 96.

⁴³ Ana Krznarić, *Narodna medicina, higijena i porod u lovinačkom kraju*, Senj 2010., str. 344.-345., <https://hrcak.srce.hr/70374> (5. rujna 2019.)

maslinovog lišća, betonike i pšeničnog kvasca i pomiješati ih sve zajedno i potom priviti na oči slijepe osobe. Osim toga, navodi se da treba uzeti dobro istučene soli, žumanjak od jaja, vapno i crni sapun i pomiješati ih te također dobivenu smjesu priviti na oči.⁴⁴

3. 3. Liječenje bolesti dišnog sustava

U narodnoj medicini od bolesti dišnog sustava najčešće su se liječili grlobolja, kašalj, katar, prehlada, promuklost i upala pluća. Te bolesti su se uglavnom liječile čajevima, a posebno je bila djelotvorna kadulja koja je pročišćavala dišne organe, liječila upaljeno grlo, krajnike te sluznicu u ustima. Čaj od lipe te oblozi od tople ili slane vode bili su djelotvorni u borbi protiv grlobolje. Krpa natopljena ugrijanim uljem stavljala se na prsa za lakše disanje i ublažavanje kašlja, a od hrane je bilo dobro konzumirati luk i češnjak sa slaninom te grgljati grlo kravljim ili kozjim mlijekom.⁴⁵ Za teško disanje i kašalj također je bio je dobar i čaj od ljekovitog sporiša, a ostale biljke koje su se rabile za bolesti dišnog sustava bile su anis, oman (korijen), divizma (cvijeće), rosopas i sljez. Ti čajevi često su se pripremali u kombinaciji s vinom i medom. Za slabost u prsima uzimao se ječam u kombinaciji s izopom, a za katar u dušniku preporučalo se uzimati dvije do tri žlice maslinovog ulja u kombinaciji s tričetiri šalice čaja u manjim obrocima svakih pola sata ili svakih sat vremena.⁴⁶

3. 4. Liječenje bolesti probavnog sustava

U liječenju probavnih tegoba najpoznatiji je komorač, a u te svrhe uglavnom se koristio kao čaj. Pripravci od koromača poznati su u ublažavanju grčeva, liječenju probavnih tegoba dojenčadi i manje djece i ublažavanju nadutosti. Također, poznato je da čaj od komorača pozitivno djeluje na poticanje apetita. Eterično ulje komorača

⁴⁴ N. Kujundžić (ur.) et al., *Libar od likarij*, str. 57.-95.

⁴⁵ A. Krznarić, *Narodna medicina, higijena i porod u lovinačkom kraju*, str. 343.-344., <https://hrcak.srce.hr/70374> (5. rujna 2019.)

⁴⁶ Transformacija Svijesti, *Narodno zdravlje - narodni lijekovi*, 2011., <https://2012-transformacijasvijesti.com/alternativna-medicina/narodno-zdravlje-narodni-lijekovi> (5. rujna 2019.)

spriječava grčenje mišića i omogućuje lakšu probavu, pa čak i ublažava štućanje. U Hrvatskoj raste na otocima i u priobalnom području, a manje u unutrašnjosti.⁴⁷

Pelin je također jedna od poznatijih biljaka za rješavanje probavnih problema. Rješava grčeve u crijevima i želucu, zatvor, žgaravicu, proljev, loš zadah, a također, kao i komorač potiče apetit.⁴⁸ Ostale biljke za olakšavanje probave su crni sljez, cikorija, kamilica, majčina dušica, mak, menta, ruta i stolisnik, a za uklanjanje čireva na želucu i crijevima dobra je kopriva.

Za bolest debelog crijeva ili hemoroide u jednom se receptu spominje konzumiranje češnjaka. Češnjak je osim toga, poznati narodni lijek za zubobolju, a koristi se tako da se komadić češnjaka stavlja na bolni zub. Na upaljeni zub također se može stavljati smjesa cimeta i meda. Poznati su narodni lijekovi protiv zubobolje i rakija i sol koji dezinficiraju usnu šupljinu i uništavaju bakterije koje prouzročuju upalu. Za ispiranje usta mogu se još koristiti mješavina čaja od lovorovog lista, kantariona i nevena, mješavina lavande i octa te čaj od šipka. Istraživanja su pokazala da se ispiranjem usta sokom ili čajem od šipka može smanjiti nastanak zubnog plaka.⁴⁹

3. 5. Liječenje bolesti kože i potkožnoga tkiva

U prošlosti su se od kožnih bolesti u narodnoj medicini liječile bradavice, čirevi, ćelavost, dlakavost, svrab, kraste, modrice, žuljevi i dr. Čirevi na koži liječili su se rakijom, listovima zlatne trave i ranjenika te crvenim lukom ili ploškama krumpira. U liječenju bradavica koristio se sok od jasenova drva koji bi se mazao po mjestima gdje su se one nalazile, a od tvari životinjskog podrijetla koristila se žablja krv.⁵⁰ Kraste na glavi i tijelu bile su jedna od češćih bolesti. Uzrok njihova pojavljivanja bile su loše higijenske prilike u selu pa su se stoga one trebale poboljšati kako bi kraste nestale. U Dalmaciji se koža trljala smjesom octa i maslinovog ulja, a koristila se i

⁴⁷ Ivana Generalić Mekinić, *Koromač je prava riznica zdravlja: doznajte sve o biljci čija su brojna ljekovita svojstva poznata još od davnina*, 2018., <http://maslina.slobodnadalmacija.hr/gastro-i-zdravlje/clanak/id/531246/> (5. rujna 2019.)

⁴⁸ OŠ Supetar - Portal za škole, *Kako su se liječili naši stari*, 2014., <http://os-supetar.skole.hr> (5. rujna 2019.)

⁴⁹ Arijana Dedić, *Popis prirodnih lijekova protiv zubobolje*, 2018., <https://www.krenizdravo.rtl.hr/zdravlje/zubi/popis-prirodnih-lijekova-protiv-zubobolje> (5. rujna 2019.)

⁵⁰ N. Kujundžić (ur.) et al., *Libar od likarij*, str. 68. i 92.

bijela mast koja se kupovala u ljekarni. U Dalmaciji se također često pojavljivao svrab. Za smanjivanje svrbeža stavljalo bi se obloge od smjese čađe, modrog kamena i vruće vode, a neki su se stanovnici prije spavanja mazali mješavinom mokraćne i sumpora. Vjerovalo se da je veća šansa za ozdravljenje ako se počne liječiti osam dana prije Uskrsa. Tako bi djeca uoči tog blagdana prilikom kupanja izgovarala: *Biži guba, biži srab, uskrsni je Isus spas.*⁵¹

3. 6. Liječenje bolesti mišićno-koštanog sustava i vezivnog tkiva

Pod ove bolesti spadaju kostobolja, križobolja, bolesti nogu, ruku i sl. U karlovačkom Pokuplju takve su se bolesti uglavnom liječile životinjskim mastima. Tako su se grčevi u nogama liječili pasjom masti, bolovi u leđima zmijskom masti, a grčevi u rukama mješavinom mrava i mravljih jaja s vodom ili uljem. Na leđa bi se također, u slučaju bolova, stavljala paljevina jelenjeg mozga i kuhanog vina.⁵²

Jedna od ovih bolesti je bila i ganglion, odnosno u narodu znana kao mrtva kost. Bolest podrazumijeva cistične tvorbe mekog tkiva koje oblažu zglobove i tetive, a najčešće se pojavljuje na zapešću ruke.⁵³ U Istri se ta bolest liječila tako što je bolesnik trebao s groblja uzeti kost mrtvacu i donijeti je kući. Tada mu je neko dijete do sedam godina trebalo ujutro natašte zagristi oteklinu i preko nje napraviti križ s kosti mrtvacu. Bolesnik je istodobno trebao izmoliti *Očenaš* za dušu pokojnika od kojega je uzeo kost, a postupak se morao ponavljati nekoliko puta dok bolest ne bi nestala.⁵⁴

3. 7. Liječenje bolesti sustava mokraćnih i spolnih organa

Za čišćenje bubrega, mjehura, mokraćnih kanala i za poticanje mokrenja najpoznatija je šparoga. Mokraća nakon njezina konzumiranja ima jak miris i zelenu

⁵¹ Narodni.NET, *Koje su bolesti mučile Dalmaciju u povijesti i kako ih se liječilo*, 2012., <http://narodni.net/koje-su-bolesti-mucile-dalmaciju-povijesti-kako-ih-se-lijecilo/> (6. rujna 2019.)

⁵² Tomislav Đurić, *Prilozi za povijest narodnog ljekarništva i travarstva u karlovačkom Pokuplju*, Zagreb 1986., str. 91., https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=119426 (6. rujna 2019.)

⁵³ Marta Dugojnić, *Ganglion cista ili higrom – uzroci, simptomi, liječenje*, 2017., <https://www.krenizdravo.rtl.hr/zdravlje/bolesti-zdravlje/ganglion-cista-ili-higrom-uzroci-simptomi-lijecenje> (6. rujna 2019.)

⁵⁴ J. Miličević, *Narodna medicina i religija*, str. 242.

boju.⁵⁵ Od ostalih biljaka u liječenju ovih bolesti poznate su maslačak, bazga (cvijet), bijeli sljez (korijen), đumbir, klinčić i smreka, a od namirnica su dobre brusnica, sjemenke buče, limun, lovor, lubenica i peršin. Čaj od koprive koristio se u lovinačkom kraju za pročišćavanje bubrega i mokraćnih kanala.⁵⁶ U karlovačkom Pokuplju su za pospješivanje mokrenja koristili rotkvicu, a protiv pijeska i kamenca u mokraćnom mjehuru ili bubregu koristili su smjesu puževe kućice, ljuske kokošjeg jajeta i rakovih očiju.⁵⁷

Od bolesti spolnih organa najčešće su se liječili problemi poput izostanka menstruacije, bolesti maternice, neplodnost, impotencija i obilna menstrualna krvarenja. Za ženu koja nije mogla imati djece savjetovalo se gristi korijen božura prije nego ide spavati s mužem. Pri tome je trebala gristi muški božur ako je htjela sina, a ženski ako je htjela kćer. U liječenju neplodnosti također su se koristili kopriva, zečja koža i jaja. Muškarac je za impotenciju trebao piti osušenu jarčevu žuč u vodi. Kod obilnih menstrualnih krvarenja trebalo je konzumirati vučju stopu i šumsku mjehuricu, a kod izostanka menstruacije trebalo je piti sjeme komorača u bijelom vinu. U liječenju bolesti maternice trebalo je na tavi zagrijati kopar, ružmarin i malu bijelu metvicu, uliti malo ulja i polito bjelanjkom jaja. S dobivenom smjesom trebalo je previjati pupak dva do tri puta, a također je bila preporuka piti vodu u kojoj se kuhao korijen gomoljaste končare.⁵⁸

3. 8. Liječenje ozljeda, trovanja i drugih posljedica vanjskih uzroka

Prijelom kostiju liječio se istežanjem i masažom, a za imobilizaciju bi se uz zavoj koristila kora drveta, dijelovi plastične ambalaže i istesane daščice. Za brže zacjeljivanje otvorenog prijeloma koristila se gavezova mast koja se pravila od naribanog korijena gaveza i maslaca. U Ličkom Novom, namještačica kostiju namješta uganuća pomoću četiri krumpira umotana u krpu ovijenu oko zgloba, a zglob vraća na mjesto zatežanjem krpe. Potom se na otečene zglobove privijaju

⁵⁵ OŠ Supetar - Portal za škole, *Kako su se liječili naši stari*, <http://os-supetar.skole.hr> (6. rujna 2019.)

⁵⁶ A. Krznarić, *Narodna medicina, higijena i porod u lovinačkom kraju*, str. 335., <https://hrcak.srce.hr/70374> (5. rujna 2019.)

⁵⁷ T. Đurić, *Prilozi za povijest narodnog ljekarništva i travarstva u karlovačkom Pokuplju*, str. 90.-91., https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=119426 (6. rujna 2019.)

⁵⁸ N. Kujundžić (ur.) et al., *Libar od likarij*, str. 97.-102.

oblozi od odstajale vode, octa ili rakije, a najdjelotvornijim se smatra masaža zgloba maslinovim uljem.⁵⁹ U Istri je uganuće ekstremiteta ljudi ili domaćih životinja liječio iscjelitelj, na način da bi namjestio zglob ili kosti te masirao oboljelo mjesto molitvom tri Očenaša, Zdravomarije i Slavaocu na čast svetog Kuzme i Damjana, a često se na čast tih svetaca molilo i sedam Očenaša i sedam Zdravomarija, a pet Očenaša i pet Zdravomarija na čast svetog Ante Padovanskog.

Rane i posjekotine su se u Istri najviše liječile pripravkom od gospine trave (kantariona). Cvijet te biljke stavljao bi se u po mogućnosti blagoslovljeno maslinovo ulje i potom držao na suncu 40 dana. Nakon toga bi se cvijet ocijedio i držao u kući za mazanje otvorenih rana. Na Roveriji, području Vodnjana i Savičente, rana bi se križala tri puta desnim kažiprstom uz molitvu: *U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. U ime Majke Božje, svetoga Ivana Glavosika...*, a potom bi se na ranu stavila krpa natopljena slanom vodom ili rakijom.⁶⁰ U Svilnu kraj Rijeke ozljede i dublje posjekotine liječile su se listićima koji su rasli na kamenitim mjestima priljubljeni uz tlo. Njima su se liječili i gnojni plikovi zadobiveni od uboda. Za čišćenje rana se u tom mjestu koristio urin.⁶¹

U narodnoj medicini često su se liječili ugrizi životinja, a ponajviše zmija. Za zaštitu od zmijskog ugriza se u Hrvatskome primorju do sredine 20. stoljeća narod štitio kamenčićima Sv. Gaudencija, a u dijelu Hrvatskog zagorja se i danas nosi komadić biljke gugan. U okolici Zagreba, Pokuplju i Hrvatskom zagorju su se u novije vrijeme za zaštitu od ugriza zmije koristili magijskim postupcima. To se činilo na način da bi se ruke i noge na Čistu srijedu mazale juhom od kiselog zelja koja je preostala od Poklada te bi se izgovarala formula: *Beži kača lesikača, će te Fašnikova juv.* Za zaštitu od određenih bolesti koristili su se i amuleti izrađeni od raznih materijala, a često su to bili predmeti koju su bili u funkciji modnih dodatka: naušnice, pojasevi, prstenja i ogrlice.⁶²

⁵⁹ A. Brenko, *Narodna medicina*, str. 70.

⁶⁰ J. Miličević, *Narodna medicina i religija*, str. 241.

⁶¹ F. Linčić, *Pučko liječenje u Svilnome*, str. 434.-435., <http://www.grobnik-katedra.hr/index.php/nakladnistvo/grobnicki-zbornik/grobnicki-zbornik-8> (6. rujna 2019.)

⁶² M. Randić, *Narodna medicina*, str. 79.-80., https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=56332 (6. rujna 2019.)

ZAKLJUČAK

U hrvatskoj su prošlosti liječnici službene medicine teško bili dostupni seoskom stanovništvu, što cjenovno, što iz raznih drugih razloga. Zbog toga se narod morao osloniti na samostalno pronalaženje rješenja za različite bolesti. Ta nastojanja, kao i njihova razmišljanja o uzrocima bolesti, predstavljaju osnovu narodne medicine. Magijski i religijski elementi neprestano se isprepliću u narodnim vjerovanjima Hrvata. Pripisivanje bolesti urocima bilo je prihvatljivije od vjerovanja da se radi o stjecaju okolnosti, budući da se tako potvrđivao i čuvao kulturni identitet naroda. Zbog toga, kao i zbog činjenice da su se sve informacije o bolesti i načinima liječenja dijelile s drugima, može se zaključiti da narodna medicina predstavlja dio hrvatske narodne kulture.

Glavnu ulogu u održavanju te kulturne baštine imali su praktičari narodne medicine, prenoseći svoja znanja s generacije na generaciju. U njih je narod imao povjerenja jer se smještanjem procesa liječenja u svakodnevicu pružalo olakšanje bolesniku, čak i ako ne bi došlo do ozdravljenja. Osim magijskih i religijskih postupaka, osobito su dobro poznavali ljekovita svojstva biljaka i prirodno liječenje te su zbog takvog načina liječenja bili su jako cijenjeni u svojoj okolini. Štoviše, znali su biti toliko uspješni da je potražnja za liječnicima službene medicine bila svedena na minimum. To se posebice odnosilo na područja gdje su liječili namještači kostiju i barbiri (Hrvatsko zagorje).

Narodna se medicina u prošlosti nije sastojala samo od lijekova koji su se prenašali s koljena na koljeno, već i od lijekova koji su se prenašali knjigama. O tome govore ljekaruše, rukopisni recepti koje su pisali svećenici. Najveći broj ljekaruša potječe iz Dalmatinske zagore, zbog toga što je tu bilo najviše obrazovanih svećenika. U njima se najviše koriste lijekovi biljnog podrijetla, a najmanje mineralnog podrijetla. Važnost ljekaruša očituje se u tome što preko njih, osim tradicionalnih načina liječenja, upoznajemo jezik te običaje hrvatskog naroda koji je bio pod utjecajem različitih kultura. Budući da su mnoge ljekaruše pisane ćirilicom, može se reći da predstavljaju važan dio hrvatske kulturne baštine.

Lijekovi iz narodne medicine imali su važnu ulogu protiv raznih bolesti. Spomenuti narodni lijekovi, posebice biljke i biljni ekstrakti, kao i načini liječenja, sprječavali su uobičajene bolesti poput dizenterije, svraba, uhobolje, očnih bolesti, grlobolje, zubobolje, grčeva u želucu, kožnih bolesti, grčeva u ekstremitetima, rana i posjekotina i dr. Mnogi od tih recepata održali su se i do današnjih dana, a iako nisu znanstveno utemeljeni ne trebaju se osporavati već im se treba dati važnost s obzirom na višestoljetnu tradiciju.

Danas postoje mnogi znanstveni radovi u časopisima koji se bave biljkama i njihovim sastojcima, zbog čega se može zaključiti da narodna medicina nije nestala, već da se prilagodila vremenu. Ljudi se okreću narodnoj medicini onda kada službena medicina ne daje dobre rezultate, a kontroliraju se kod doktora službene medicine tražeći na taj način potvrdu. Nekad je slučaj i obratan. A kako bi proces izlječenja bio brži, često se miješaju i narodna i službena medicina.

LITERATURA

Knjige:

1. Brenko, Aida, *Narodna medicina*, Zagreb: Etnografski muzej 2001.
2. Kujundžić, Nikola (ur.) et al., *Libar od likarij don Petra Kaštelana*, Rijeka: Hrvatsko znanstveno društvo za povijest zdravstvene kulture: Medicinski fakultet Sveučilišta: Digital point tiskara d.o.o. 2011.
3. Kujundžić, Nikola, *Velika sinjska ljekaruša: obrada, transliteracija i faksimil*, Zagreb: Farmaceutsko-biokemijski fakultet: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za medicinske znanosti: Odsjek za povijest medicinskih znanosti Zavoda za povijest i filozofiju znanosti; Sinj: Ogranak Matice hrvatske 2014.
4. Pećina, Marko - Fatović-Ferenčić Stella (ur.), *Knjige od likarije: faksimil i obrada dviju ljekaruša pisanih hrvatskom ćirilicom*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti 2010.
5. Pećina, Marko - Fatović-Ferenčić Stella (ur.), *Narodna medicina: izvori i istraživanja*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti 2017.

Članci:

1. Brenko, Aida, „Praktičari narodne medicine“, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, sv. 42., Zagreb 2004., str. 309.-338., https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=54752 (11. kolovoza 2019.)
2. Đurić, Tomislav, „Prilozi za povijest narodnog ljekarništva i travarstva u karlovačkom Pokuplju“, *Etnološka tribina: godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, sv. 16., Zagreb 1986., str. 89.-92., https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=119426 (6. rujna 2019.)
3. Krznarić, Ana, „Narodna medicina, higijena i porod u lovinačkom kraju“, *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, sv. 37., Senj 2010., str. 323.-365., <https://hrcak.srce.hr/70374> (5. rujna 2019.)
4. Linčić, Franjica, „Pučko liječenje u Svilnome“, *Grobnički zbornik*, sv. 8., Rijeka 2007., <http://www.grobnik-katedra.hr/index.php/nakladnistvo/grobnicki-zbornik/grobnicki-zbornik-8> (5. rujna 2019.)

5. Milićević, Josip, „Narodna medicina i religija”, *Problemi sjevernog Jadrana*, sv. 8. (2003.), Rijeka-Pula 2004., str. 217.-250.
6. Radošević, Milan, „O dizenteriji, ospicama, sifilisu, šarlahu i tifusu u Istarskoj provinciji za talijanske međuratne uprave (1918. – 1940.)“, *Problemi sjevernog Jadrana*, br. 14., Rijeka 2015., str. 55.-81., https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=225737 (5. rujna 2019.)
7. Randić, Mirjana, „Narodna medicina: Liječenje magijskim postupcima“, *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, sv. 41., Zagreb 2003., str. 67.-85., https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=56332 (6. rujna 2019.)

Internetski izvori:

1. Dedić, Arijana, *Popis prirodnih lijekova protiv zubobolje*, 2018., <https://www.krenizdravo.rtl.hr/zdravlje/zubi/popis-prirodnih-lijekova-protiv-zubobolje> (5. rujna 2019.)
2. Dugojnić, Marta, *Ganglion cista ili higrom – uzroci, simptomi, liječenje*, 2017., <https://www.krenizdravo.rtl.hr/zdravlje/bolesti-zdravlje/ganglion-cista-ili-higrom-uzroci-simptomi-lijecenje> (6. rujna 2019.)
3. Generalić Mekinić, Ivana, *Koromač je prava riznica zdravlja: doznajte sve o biljci čija su brojna ljekovita svojstva poznata još od davnina*, 2018., <http://maslina.slobodnadalmacija.hr/gastro-i-zdravlje/clanak/id/531246/koromac-je-prava-riznica-zdravlja-doznajte-sve-o-biljci-cija-su-brojna-ljekovita-svojstva-poznata-jos-od-davnina> (5. rujna 2019.)
4. Narodni.NET, *Koje su bolesti mučile Dalmaciju u povijesti i kako ih se liječilo*, 2012., <http://narodni.net/koje-su-bolesti-mucile-dalmaciju-povijesti-kako-ih-se-lijecilo/> (6. rujna 2019.)
5. OŠ Supetar - Portal za škole, *Kako su se liječili naši stari*, 2014., <http://www.os-supetar.skole.hr> (5. rujna 2019.)
6. Ravlić, Slaven (ur.), *Hrvatska enciklopedija*, Zagreb 2019., <http://www.enciklopedija.hr> (2. rujna 2019.)

7. Transformacija Svijesti, *Narodno zdravlje - narodni lijekovi*, 2011., <https://2012-transformacijasvijesti.com/alternativna-medicina/narodno-zdravlje-narodni-lijekovi> (5. rujna 2019.)

SAŽETAK

Osnovu narodne medicine predstavljaju nastojanja naroda da pronađe lijek različitim bolestima, a ona su se posljedično rodila kao dio narodne kulture. Ovim se radom ukazuje na odnos hrvatskog naroda prema zdravlju, kao i na različite načine liječenja bolesti u hrvatskoj prošlosti. Osim toga, radom se prikazuje kako su se praktičari narodne medicine u liječenju koristili raznim tehnikama poput barbirenja, namještanja kostiju, rašljarenja i kirurških zahvata. U svrhu zaštite od bolesti koristili su razne biljne, životinjske i mineralne sastavnice, a često su u liječenju pribjegavali i magijskim i religijskim postupcima. Njihova znanja bila su rezultat smjelih pokušaja i pogrešaka te su se prenosila s koljenja na koljeno. Pojavom pismenosti, znanja i iskustva u liječenju bolesti počela su se zapisivati u ljekarušama, odnosno zbirkama recepata za izradu lijekova i njihovu primjenu. Ljekaruše su se na mjestima gdje su živjeli Hrvati pisale od 14. do 20. stoljeća, a najviše sačuvanih potječe iz 17. i 18. stoljeća. Uglavnom se radi o ćirilčnim rukopisima koje su pisali franjevački svećenici na dalmatinskom području i u kojima se najviše koriste lijekovi biljnog podrijetla. Budući da se mnogi recepti iz narodne medicine primjenjuju i danas, zaključilo se da narodna medicina neće nestati zbog svoje višestoljetne tradicije i da, kao takva, predstavlja važan dio kulturne povijesti hrvatskoga naroda.

Ključne riječi: narodna medicina, praktičari narodne medicine, ljekaruše, recepti narodne medicine, Hrvatska

SUMMARY

People's efforts to find cures to various diseases represent the basis of folk medicine, and as a result, they became a part of the folk culture. This paper points out the attitude of the Croatian people towards health as well as different ways of treating diseases in Croatian history. In addition, this paper also shows how practitioners of folk medicine used various techniques in treatment such as barber-surgery, bone resetting, dowsing and surgery. Various herbal, animal and mineral components have been used for the purpose of protection against disease, and practitioners have often resorted to magical and religious methods in their treatment. Their knowledge was the result of many successful as well as failed treatments, and it was passed on from generation to generation. With the emergence of literacy, knowledge and experience in treating illnesses was steadily being recorded in folk medicine manuals, i.e., collections of recipes for the production of remedies and their application. Folk medicine manuals were written in the places where Croats lived from the 14th to the 20th century, and the most preserved ones date back to the 17th and 18th century. These are mostly Cyrillic manuscripts written by Franciscan friars in the Dalmatian area where herbal remedies were most commonly used. Since many remedies in folk medicine are still being used today, it was concluded that folk medicine will not disappear because of its centuries-old tradition and that it, as such, represents an important part of the cultural history of the Croatian people.

Key words: folk medicine, folk medicine practitioners, folk medicine manuals, folk medicine recipes, Croatia

Sažetak pregledao i lektorirao: Tihomir Matković, univ. bacc. philol. angl. et paed.